

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

ligen som är viktigt? Vad betyder det att leva ett värdigt och innehållsrikt liv? Hur har människor tänkt förr och hur har de lyckats eller misslyckats med att lösa sina problem? Vad är det som konstituerar det goda samhället, respekten för människovärdet, demokratin och rättstaten? Hur tar vi vara på det och utvecklar det? Vad ska målet vara för allt det arbete som vi lägger ner i samhället?

Mest uppmärksamhet har Alshemer alltså fått för integreringen av litterära klassiker i undervisningen. I bokens slutkapitel redogör han intressant nog detaljerat för hur detta går till. För litteraturvetaren inställer sig två frågor: Vilka verk ingår i kursen och hur hanteras de?

Att litteratur läses uteslutande för innehållet tar Alshemer för givet (litteraturvetare äthutas uttryckligen för andra typer av studier). Hans litteraturlista domineras av en högst traditionell, företrädesvis manlig, västerländsk kanon. Populärkultur föraktas – den tycks knappast alls ha något att erbjuda nutidsmänniskan.

Alshemers tilltro till klassikerns danande förmåga är, som framgått, av det ofantligare slaget. Han ansluter sig till dem som hävdar att klassikerläsning – under överinseende av god vägledning visserligen – kan utveckla det mesta, inte minst vår medmänskliga förmåga. Och visst. Litteratur kan förmedla erfarenheter, skönhet, moraliska frågeställningar, förbättra språkförmågan och inte minst väcka känslor. Den påverkar oss. Men det gör mängder av andra kulturella och sociala företeelser också. Nog utvecklas ändå våra empatiska talanger mer av faktiskt erfarenhet än av *Illiaden* och *Idioten*? Jag vill tro det.

Merete Mazzarella har påpekat att just litteraturvetare ofta är skeptiska till litteraturens förmåga att påverka individer till det bättre. Kan-ske beror det på att denna läsande yrkesgrupp knappast själv är direkt utmärkande medmänsklig? Min skepsis kan säkert bokföras på cyniska litteraturvetares konto. Dit hör också bildningskonservative Harold Bloom:

Man kan inte göra någon annans tillvaro omedelbart bättre genom att bli en duktigare eller djupare läsare. Jag ställer mig fortfarande skeptisk till den traditionstyngda sociala hoppfullhet som säger att individens omtanke om andra nog kan befrämjas av en väl omhändertagen individuell föreställningsförmåga, och jag är på min vakt mot alla slags resonemang som ser ett samband mellan det ensamma läsandets nöjen och det allmänna bästa. (*Hur du ska läsa och varför* (2000), s. 21)

Finkultur och läsning i all ära – men var tid har sina bildningsideal. Om detta är jag än mer övertygad efter *Bildningsresan* med Alshemer som guide.

Maria Karlsson

Lars Elleström, *En ironisk historia. Från Lenngren till Lugn*. Norstedts. Stockholm 2005.

I förordet till sin bok om ironin i den kvinnliga lyriken skriver Lars Elleström om konventioner. Dessa oskrivna regler för hur man ska leva kan många gånger vara praktiska, men flera av dem är uttryck för makthierarkier och har framför allt drabbat underprivilegierade grupper som underklassen och kvinnorna. Emellertid frågar han sig också hur många av de förment privilegierade vita männen från medelklassen som verkligen känner sig gynnade av konventionerna. Samma konventioner som förnekat kvinnan rätt till det offentliga livet och förpassat henne till hemmet har läst ute mannen från det. Som tvåbarnsfar i en skilsmässa skriver Elleström om hur han för några år sedan hade förmånen att få samhällets stöd när det gällde möjligheten att ta hand om sina barn och påpekar att han har många års kvinnokamp att tacka för denna rätt till delad vårdnad. Detta ser han som ett exempel på hur kampen för kvinnans rättigheter är synonym med kampen för mannens.

Själv bryter Elleström mot könskonventionerna genom att i egenskap av man skriva en bok om kvinnliga lyriker ur ett könsperspektiv. Det är ett välkommet konventionsbrott som ursäktar de långa och för många akademiker säkert välbekanta redogörelserna för såväl synen på kvinnan i historien som grundläggande könsteoretiska resonemang. Den ibland något överpedagogiska framställningen kan också förklaras av att boken, som är utgiven på ett kommersiellt förlag, ska kunna läsas av en bredare allmänhet. Att rikta sig till både vetenskapssamhället och det övriga samhället är en svår men god ambition som Elleström lyckas med: hans studie är lättläst utan att göra avkall på komplexitet och teoretisk skärpa.

Elleström urskiljer en ironisk tradition i svensk lyrik, och i fokus för denna lyrik står synen på kvinnligt och manligt. Även om de flesta inom den ironiska traditionen är kvinnor hålls de samman av sitt sätt att skriva snarare än av sitt kön,

och kvinnors underordning i samhället gör dem mer benägna att skriva dikter som kan läsas ironiskt: genom underordningen finns det ”ett beredskapsläge för opposition, kritik, parodi och ironi” (14). Vad är då ironi? Elleström har ägnat många år av sin forskargärning åt detta begrepp: redan i hans avhandling, *Vårt hjärtas vilt lysande skrift* (1992), om Karl Vennberg får ironin stort utrymme, och boken *Divine Madness* (2002) behandlar ironibegreppet inom olika konstarter. Vid en första anblick framstår kanske inte ironi som ett särskilt svärdefinierat begrepp – det innebär att säga en sak och mena motsatsen. Men om man ska redogöra för var ironin finns och hur den fungerar i litterära texter blir det genast mer komplicerat. Elleström vill inte se ironin som en kvalitet i själva texten, utan som en tolkningskategori:

något som uppstår i mötet mellan text och läsare när man ser dolda betydelsenivåer under och bortom det tydligt utsagda. Ofta, men inte alltid, har det att göra med att man tycker sig få syn på dolda värderingar som korresponderar med ens egna. Ironin är med andra ord snarast en strategi – en tolkningsstrategi: något man som läsare gör och inte något som ligger definitivt förborgat i enskilda texter. Det är ett sätt att läsa och betrakta texter och fenomen i världen. (50)

Ironin blir alltså en metod för läsaren att skapa ordning bland kontraster och dubbla budskap i texten i syftet att göra den begriplig.

När det gäller ironin hos de kvinnliga lyrikerna menar Elleström att den är knuten till ett försök att bryta med traditionella föreställningar om vad som är kvinnligt och vad som är manligt. Han tar sin utgångspunkt i Judith Butlers tankegång att vi spelar eller agerar våra könsroller utifrån sociala konventioner. Ironin uppstår då könsrollerna överdrivs, och dessa överdrifter avslöjar könsrollerna som sociala konstruktioner: kvinnligheten framstår inte längre som naturgiven, utan som en roll som kan spelas på ett mer eller mindre överdrivet sätt. Flera andra forskare har uppmärksammat liknande tendenser, och Elleström urskiljer ett slags ”ursituation” för denna kvinnlighetens ironi. Traditionellt förknippas kvinnlighet med passivitet och tystnad, och kvinnor bör helst inte diskutera och ifrågasätta. Genom att leka med denna könsroll och med hjälp av mer eller mindre maskerade överdrifter framställa kvinnligheten som schablonbild förs rollspelet vidare, men

framträder just som rollspel, som maskerad. Att visa upp könet som för(e)ställning blir en subversiv strategi.

Elleström inskräper att ironin är en tolkningsstrategi som uppstår i mötet mellan läsaren och texten. Denna uppfattning söker han stöd för genom en diskussion av olika uttolkares läsningar av Anna Maria Lenngrens kända dikt ”Några ord till min k. Dotter, ifall jag hade någon” som hör till de mest omdiskuterade i svensk litteraturhistoria. Den har lästs både som en lärodikt som förespråkar kvinnlig underordning och som ett flammande försvar för kvinnans rättigheter, och Elleström demonstrerar hur de olika tolkningarna blir en följd av huruvida dikten uppfattas som ironisk eller inte. Detta har i sin tur att göra med läsarens etiska normer, som kan vara såväl historiskt och socialt som individuellt betingade. Här exemplifierar han bland annat med antifascisten som skriver en ironisk hyllningsdikt till Hitler, men som kan bli tagen på allvar av en fascist. Men framför allt illustreras resonemanget av Elleströms genomgång av hur Lenngrens dikt lästs genom åren: de olika tolkningarna tycks onekligen styras av vem som läser dikten och i vilket historiskt och socialt sammanhang.

Elleström ägnar störst utrymme åt tre författare som han anser vara de främsta i den ironiska traditionen: Anna Maria Lenngren, Sonja Åkesson och Kristina Lugn. Dessa – åtminstone Åkesson och Lugn – är nog också de författare som mest har kommit att betraktas som ironiker också av andra läsare. Och det är i avsnitten om dessa lyriker som Elleströms analyser blir som bäst. Diskussionen av Lugns hypokondriska diktkaraktärer relateras exempelvis till Karin Johannissons resonemang om hypokondri. Enligt Johansson sågs hypokondriker länge som en förfinad och känslig människa vars inre anspänningar kom till uttryck i diffusa kroppsliga symptom. Hypokondrin uppfattades i enlighet med detta som en manlig sjukdom, som något lärda och konstnärliga personer drabbades av, men samtidigt som sjukdomen förlorade status under 1900-talet började den betraktas som en kvinnlig åkomma. Elleström menar i ljuset av detta att Lugn placerar sina hypokondriska kvinnogestalter i ett särskilt könskodat sammanhang där de kan ses både som inbillningssjuka kvinnor med dragning åt hysteri och som intellektuella och konstnärliga människor i enlighet med den äldre uppfattningen om hypokondri som en manlig högstatussjukdom. Här uppstår en ironisk

kontrast mellan schablonbilden av den obalanserade kvinnan och de allmänmänskliga grubblerierna: ”Det kvinnliga utagerandet av hypokondri blir därmed också en könsrollsforeställning som underminerar just det som den imiterar, nämligen foreställningen om det sant kvinnliga, samtidigt som den enskilda kvinnans allmänmänskliga själsbekymmer lyfts fram.” (205)

Att Elleströms läsningar av det ironiska könsrollsspelet blir som mest intressanta och får det största djupet i samband med de lyriker som flest läsare ansett vara ironiska talar kanske för att ironin inte enbart uppstår i mötet mellan text och läsare som Elleström hävdar. Jag ställer mig också frågan om hans syn på ironi verkligen är förenlig med hans strävan att urskilja en kvinnlig ironisk tradition ”som knyts samman inte så mycket av sitt kön som av sitt skrivsätt” (11). Det är förstås möjligt att tala om en kvinnlig ironisk tradition på grundval av en läsarorienterad syn på ironi, men att avgränsa denna kvinnliga tradition utifrån ett skrivsätt, som Elleström gör, tycks ändå indikera att ironin är avsedd av författaren eller åtminstone finns i själva texten.

En annan förklaring till att läsningarna av Lenngren, Åkesson och Lugn är de främsta kan vara att de får störst utrymme i fråga om sidantal, vilket ger större möjlighet till fördjupning. Vid sidan av dessa tre diskuteras Elleström ett totalt lyriker, och många av dem avhandlas på endast några sidor. De författare som får representera de moderna kvinnorna, d.v.s. tidsperioden efter Thekla Knös och före Sonja Åkesson – Edith Södergran, Harriet Löwenhjelms, Elsa Grave och Majken Johansson – slåss om ett utrymme om knappt 20 sidor. En mer djupgående analys av i synnerhet Elsa Grave hade säkert kunnat tillföra framställningen en hel del. Med sina groteska modersbilder ansluter sig Grave till den ironiska traditionen på ett intressant sätt som förtjänar större analysutrymme. Samtidigt ägnas ett långt avsnitt åt två kvinnliga romantiker, Euphrosyne och Thekla Knös, om vilka Elleström framhåller att de inte är några fullblodsironiker. Han hävdar till och med att diskussionen av den ironiska traditionen skulle klara sig ganska väl utan Euphrosyne, men att hon är intressant som en jämförelsepunkt. Med tanke på att flera författare som tydligare ansluter sig till den ironiska traditionen ägnas ganska översiktliga läsningar ter sig det långa kapitlet om Euphrosyne och Knös något omotiverat. Dock ska framhållas att en ironisk läsarsstrategi trots allt ger

upphov till nya och intressanta infallsvinklar på dessa författarskap.

Samtidigt finns det en risk med den ironiska läsarsstrategin. Margaret J. M. Ezell, som Elleström också själv hänvisar till, kritiserar den feministiska litteraturhistorieskrivningen för att den antar att det finns en specifik kvinnlig tradition och att denna tradition är könspolitisk. Detta synsätt får till följd att kvinnliga författare som t.ex. inte uppvisar tillräckligt stor medvetenhet om kvinnlig underordning och patriarkala strukturer faller utanför feministisk litteraturhistorieskrivning. Dessa farhågor tycks till vis del ha besannats i samband med Euphrosyne och Thekla Knös, som båda var hyllade av sin samtid, men är ganska okända idag. Till skillnad från flera av sina litteraturhistoriska olycksysstrar har de inte heller ägnats någon större uppmärksamhet av den feministiska litteraturhistorieskrivningen, med undantag för Elisabeth Manséns forskning om Thekla Knös. En förklaring till det bristande intresset för dessa författare skulle kunna vara att deras texter ansetts sakna könspolitiskt innehåll. Med hjälp av en ironisk läsarsstrategi kan ett feministiskt budskap läsas in i texterna och författarna göras könspolitiskt medvetna i efterhand, och därmed cementeras bilden av att kvinnliga författare skriver feministiskt – eller åtminstone att de bör göra det för att vara värda att lyftas fram av forskningen. Elleström tar visserligen avstånd från alla försök att komma åt författarnas intentioner och betonar läsarperspektivet, men effekten blir ändå densamma: de kvinnliga författare som kan läsas ur ett könsperspektiv får störst uppmärksamhet.

Det här blir en svår balansgång: å ena sidan kan en feministisk eller en ironisk läsning ge författarskap ny aktualitet och göra dem tillgängliga för nya läsare, och å andra sidan finns det en risk för att endast de författarskap som kan läsas på ett visst sätt lyfts fram. I Elleströms bok väger emellertid nyläsningarna av marginaliserade författarskap tyngre, och det finns även skäl till att uppmärksamma en kvinnlig ironisk tradition i svensk litteraturhistoria. Ofta etiketteras kvinnliga lyriker som Åkesson och Lugn rutinnemässigt som ironiker, men mer sällan diskuterar någon på vilket sätt de är ironiska eller hur ironin verkar i texterna. Det finns ett behov av en större sammanhållen studie över ett flertal kvinnliga ironiska lyriker, och som sådan fungerar Elleströms bok utmärkt. Den innehåller dessutom många förtjänstfulla läsningar av författarskap som för-

tjänar att lyftas fram. Ingen som i framtiden diskuterar ironi i samband med kvinnliga författare kommer att kunna bortse från detta viktiga bidrag, men *En ironisk historia* är också väl värd att nå andra läsare, såväl inom som utom den akademiska världen.

Jenny Björklund

Omklädningsrum. Könsöverskridanden och rollbyten från Tintomara till Tant Blomma. Red. Eva Heggstad och Anna Williams. Studentlitteratur. Lund 2005.

Den feministiska litteraturforskningen och -kritiken har alltid sökt efter fungerande emancipatoriska strategier i skönlitteraturen. Lisbeth Larsson har i denna strävan sett en längtan efter vad hon kallar ett "obligatoriskt lyckligt slut". När sista ordet är sagt ska bitarna i frigörelsepusslet slutligen ha fallit på plats. Den feministiska estetiken har på den fronten varit lika sträng som den marxistiska eller formalistiska, om än utifrån andra grunder.

I kölvattnet av de poststrukturalistiska strömningarna ruckades agendan något. In kom genus-, kultur- och queerstudier, med nytt fokus, nya frågor, nya redskap i mötet med texten. Och nya resultat? Ja – och nej. Nya läsningar har visserligen lett fram till nya svar. Men kärnan i de feministiska analyserna har till stora delar förblivit densamma – att finna utopiska, emancipatoriska drag. Definitionen av dessa tendenser må ha skiftat, men sökandet efter dem består.

Förmär dagens genusvetenskapliga analys att ta sig utanför dessa ramar, eller är sökandet efter "lyckliga slut" snarare en ofrånkomlig del i forskningsinriktningens politiska historia? Frågorna följer mig genom läsningen av antologin *Omklädningsrum. Könsöverskridanden och rollbyten från Tintomara till Tant Blomma*. Antologin rymmer bidrag skrivna av åtta litteraturforskare från Uppsala, under ledning av redaktörerna Eva Heggstad och Anna Williams. Skribenterna delar omklädningsrummet som metaforisk mötesplats och följer gemensamt "den tydliga linje" i litteraturhistorien från 1830- till 1990-tal som "ritar upp könsöverskridandets paradoxer" (s. 9).

Boken presenterar studier av, i tur och ordning: gestalten Tintomara i *Drottningens juvelsmycke* (Johan Svedjedal), karaktären Ma chère

mère i Bremers *Grannarne* (Lars Burman), en tablåscen i *Gösta Berlings saga* (Maria Karlsson), byxroller i Sigge Starks romaner (Eva Heggstad), omklädningsmotivet i *Fröknarna von Pahlen* (Anna Williams), genreleken i Monika Fagerholms *Diva* (Lena Kåreland), FNL-romaner och singellitteratur (Margaretha Fahlgren) samt prövandet av olika kvinnoroller i Kristina Lugns dramatik (Björn Sundberg).

Upplägget är spännande och lockar till läsning och begrundan. Antologin presenterar flera nya författarskap och läser gamla på nya sätt. Att se så många forskare från samma institution samlas kring ett och samma projekt imponerar också. Men det gemensamma temat är å andra sidan tämligen brett och suddigt i konturerna. Och det köns- eller genusperspektivet, som är så starkt betonat i redaktörernas inledning, har en minst sagt växlande tyngd och relevans i de olika bidragen. Att den packeterade enhetligheten till stora delar är en chimär gäller flertalet antologier av den här typen och är således inte mycket att orda om. Men det faktum att bidragen i *Omklädningsrum* spretar, både i relation till det gemensamma ämnet, och i sin grad av könskritisk intensitet, gör boken svårmanövrerad, åtminstone som läromedel.

Detta hindrar nu inte att flera enskilda uppsatser är både välskrivna och ytterst informativa. Särskilt introduktionstexten, "Litteraturens omklädningsrum", är mycket pedagogisk. Den består av en grundlig genomgång av hur olika forskare (framför allt Thomas Lacqueur, Yvonne Hirdman och Judith Butler) resonerat kring begrepp som kön, genus och cross-dressing. Här förs en handfast teoretisk diskussion som flertalet bidrag saknar. Introduktionen fungerar därmed både som en guide in i grundläggande genusvetenskapligt tänkande och som en fond mot vilken de enskilda analyserna kan betraktas.

Samtidigt, sedd just i relation till helheten, är inledningen bokens kanske mest problematiska text. Här planteras löften om ett genusvetenskapligt perspektiv som flera av de övriga bidragen sedan inte lever upp till. Visst är det lite uppiggande när Johan Svedjedal i bokens inledande studie om *Drottningens juvelsmycke* avfärdar Tintomara som androgyn och degraderar könsdiskussionen till en bisak i verket. Men frågan är om en bok som till och med har "könsöverskridanden" i sin titel är rätta platsen att vifta undan tidigare forskning som lyft fram just den aspekten?